

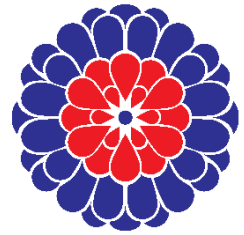
भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन

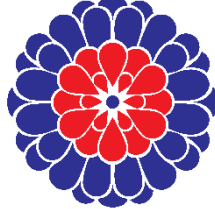
(पाचौं)

(२०७७ श्रावणदेखि २०७८ आषाढ मसान्तसम्म)

भाषा आयोग
शङ्खमूल, काठमाडौं

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन (पाचौँ)

प्रकाशक : भाषा आयोग

शङ्खमूल, काठमाडौँ, नेपाल

फोन नं. ०१५२४२२३१/३३/३४/०१५२४२५३२

अडियो नोटिस बोर्ड नं. १६१८०७०७२४२७२

अङ्क : पाचौँ

वेबसाइट : www.languagecommission.gov.np

सर्वाधिकार © भाषा आयोग

धन्यवाद ज्ञापन

नेपालको संविधानको धारा २८७ को प्रावधानअनुसार नेपाल सरकारले २०७३ साल भाद्र २३ गते भाषा आयोगको गठन गरेपश्चात् विधिवत् रूपमा आयोगको कार्य प्रारम्भ भएको हो । नेपालको संविधानको धारा २८७ (६) तथा धारा ७ (३) र भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ ले निर्धारण गरेको कार्यविवरणका आधारमा आयोगले कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ । आयोगले आ.व. २०७७/७८ मा सम्पन्न गरेका काम-कारवाहीका आधारमा प्रतिवेदन तयार गरी भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा २१ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष पेस गर्न पाउँदा खुसी लागेको छ । यो अवसर र प्रेरणाका लागि सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूप्रति भाषा आयोगका तर्फबाट हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट नेपालका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र उन्नयनका लागि प्रदान गर्नुभएको हौसला र व्यक्त गर्नुभएको विचार हाम्रा लागि प्रेरणाको स्रोत रहिआएको छ । सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू तथा सम्माननीय उपराष्ट्रपतिज्यूले भाषाका विषयमा चासो राख्दा नेपालका भाषाहरूप्रति सकारात्मक सन्देश प्रवाह भएको आयोगले अनुभूति गरेको छ ।

भाषा आयोगले पेस गरेको यो पाँचौँ प्रतिवेदन हो । कोभिड-१९ को महामारीका कारण भाषा आयोगका लागि आ.व. २०७७/७८ अत्यन्त चुनौतीपूर्ण रह्यो । हाम्रा प्रायः सबै पूर्वनिर्धारित कार्यक्रमहरू विद्युतीय माध्यमबाट सञ्चालन गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भयो । निकै कठिन परिस्थिति र अन्यौलका बीच पनि आयोगले सञ्चालन गरेका कार्यक्रमहरूमा अत्यन्त उत्साहजनक सहभागिता रह्यो । आयोगका सहकर्मी साथीहरूको मेहनत र लगनशीलताका कारण हामीले प्रायः स्थानीय तहका सबै कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सफल भयौँ । स्थानीय तहको अन्तरक्रियापश्चात् प्रत्येक प्रदेशमा राजनीतिक पदाधिकारी र सम्बद्ध निकायका प्रतिनिधिहरूसित सघन छलफल गर्ने कार्यक्रम भने प्रतिकूल परिस्थितिले गर्दा सञ्चालन गर्न सकिएन ।

आ.व. २०७७/७८ आयोगका लागि सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी राय-सुझाव सङ्कलन गर्न विशेष रूपमा उल्लेख्य रह्यो । सञ्चालन भएका कार्यक्रममा स्थानीय तहका पदाधिकारी, प्रतिनिधि, प्रदेशका सम्बद्ध कर्मचारी, स्थानीय भाषाका वक्ता, भाषिक समुदायका प्रतिनिधि, सङ्घ-संस्था, अभियन्ता, शिक्षक, प्राध्यापक एवं भाषावैज्ञानिकहरूको सहभागिता उल्लेखनीय रह्यो । प्रदेशका भाषाहरूका बारेमा जानकारी राख्ने शीर्ष तहका प्राज्ञिक व्यक्तिहरूको नेतृत्वमा भाषावैज्ञानिक तथा भाषाविज्ञ सम्मिलित प्रदेशगत समूहबाट कार्यक्रम सञ्चालन, समन्वय र प्रतिवेदन लेखन कार्य गरिएको थियो । सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी प्रदेशगत प्रतिवेदन तयार गरी कार्यपत्र लेख्ने कार्य गरिएको थियो । भाषा आयोगका लागि यो अति नै महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हो ।

भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकाससम्बन्धी प्रायः सबै कार्यक्रम सम्पन्न गरी महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल गर्न आयोग सफल रह्यो । मातृभाषाहरूको कार्यक्रममा महामारीको केही प्रभाव परे पनि मातृभाषाको विकासको स्तर मापन गरी प्रयोगको सम्भाव्यतासम्बन्धी अध्ययन कार्यक्रमले निरन्तरता पायो । अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनसम्बन्धी कार्यमा पनि आ.व. २०७७/७८ को उपलब्धि सन्तोषजनक नै रह्यो ।

आ.व. २०७७/७८ का उल्लेख्य उपलब्धिमध्ये स्थानीय तहको भाषागत विवरण तयार हुनु हो । यसबाट नगरपालिका र गाउँपालिकाहरूको अद्यावधिक भाषिक अभिलेख तयार भएको छ ।

आ.व. २०७७/७८ मा आयोगको आवधिक योजनाको मार्गचित्र निर्माण गर्ने कार्य सम्पन्न भयो । सबै प्रदेशको भौगर्भिक भाषिक नक्सा निर्माण गर्ने कार्य आफैँमा एउटा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हुन गएको छ । भाषाहरूको विद्युतीय शब्दकोश निर्माण गर्ने र अभिलेखीकरण पद्धतिको स्तरीकरण गर्ने कार्य सम्पन्न भएका छन् । नेपालका शास्त्रीय भाषाको धरोहरका रूपमा रहेका संस्कृत, पाली र भोटभाषासम्बन्धी महत्त्वपूर्ण अध्ययन पूरा भएको छ । आयोगको लिपिसम्बन्धी अध्ययनबाट पनि थप जानकारी प्राप्त भएको छ । साथै आयोगबाट दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको अध्ययन कार्यसमेत सम्पन्न भएको छ ।

आयोगका कार्यहरूमा राष्ट्रपतिको कार्यालय, उपराष्ट्रपतिको कार्यालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट प्रोत्साहन र सहयोग प्राप्त हुँदै आएको छ । माननीय संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रीज्यू, माननीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रीज्यू, माननीय अर्थ मन्त्रीज्यू एवं मन्त्रालयका सचिवज्यूहरू तथा कर्मचारी साथीहरूबाट उल्लेखनीय सहयोग प्राप्त भएको छ । आयोगका तर्फबाट उहाँहरूप्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । राष्ट्रिय योजना आयोग तथा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको सहयोगका लागि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । भाषा आयोगको काममा महालेखा परीक्षकको कार्यालय तथा संवैधानिक आयोगहरूले दिनुभएको सल्लाहका लागि म विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

माननीय मुख्यमन्त्रीज्यूहरू एवं माननीय सामाजिक विकास मन्त्रीज्यूहरू तथा प्रदेशका कर्मचारी साथीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । नगरपालिका सङ्घ एवं गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घका पदाधिकारीज्यूहरू तथा कर्मचारी साथीहरूले आयोगको काममा महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नुभएको छ । म उहाँहरू सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । नगरपालिका तथा गाउँपालिकाका प्रमुख, उपप्रमुख एवं पदाधिकारी तथा कर्मचारी साथीहरूले आयोगको काममा उल्लेख्य योगदान गर्नुभएकोमा म हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

आयोगसितको सहकार्यका लागि म नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, विश्वविद्यालयहरू, भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभाग, शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र तथा क्याम्पसहरू, नेपाल आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, आदिवासी जनजाति

महासङ्घ तथा राष्ट्रिय बहिरा महासङ्घ, नेपालप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । साथै, युनेस्को, यूएनडीपी, युनिसेफ, भीएसओ नेपाल, ब्रिटिस काउन्सिल, वर्ल्ड एजुकेसन एवं भाषासित सम्बन्धित सङ्घ-संस्थाहरू, भाषावैज्ञानिकहरू, भाषाविज्ञहरू तथा अनुसन्धाताहरूले आयोगलाई गर्नुभएको सहयोगका लागि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

भाषा आयोगका सल्लाहकार समूहका आदरणीय सदस्यज्यूहरूले आयोगको काममा पुऱ्याउनुभएको योगदानको उच्च सम्मान गर्दै हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । भाषाका वक्ता, भाषाका अभियन्ता र भाषिक समुदायहरूका क्रियाशील साथीहरूले भाषाका क्षेत्रमा पुऱ्याउनुभएको योगदानका लागि हृदयैदेखि नमन गर्न चाहन्छु ।

यो प्रतिवेदन लेखन कार्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान गर्नुहुने आयोगका सदस्य श्री उषा हमाललाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । आयोगका का.मु. सचिव श्री लक्ष्मीप्रसाद भट्टराईले वार्षिक कार्यक्रमको कार्यान्वयन तथा प्रतिवेदनको तयारी कार्यमा पुऱ्याउनुभएको महत्त्वपूर्ण योगदानका लागि हृदयैदेखि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

वार्षिक कार्यक्रमको कार्यान्वयन तथा प्रतिवेदन लेखन कार्यमा मेहनतसाथ काम गर्नुहुने आयोगका उपसचिवहरू डा. लोकबहादुर लोप्चन, श्री गेहनाथ गौतम, श्री सरस्वती पोखरेल, श्री सुरेन्द्र आचार्य, श्री कमला भण्डारी पाण्डे तथा श्री बलबहादुर अधिकारीलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै शाखा अधिकृतहरू श्री भक्तबहादुर पाण्डे, श्री रमेश कुमार भट्टराई, श्री महेश पौडेल, श्री कुमारप्रसाद पौडेल एवं लेखा अधिकृत श्री चेतनाथ आचार्य र लेखापाल श्री सूर्यप्रसाद भट्टराईलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

कम्प्युटर अपरेटर श्री कृष्ण नन्दन महतो, प्राविधिक सहायक श्री सङ्गीता भण्डारी एवं प्रतिवेदनको तयारी कार्यमा संलग्न हुनुभई योगदान गर्नुहुने आयोगका सम्पूर्ण कर्मचारी साथीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

प्रतिवेदनको भाषा-सम्पादनमा सहयोग गर्नुहुने आयोगका पूर्वसचिव श्री अम्बिकाप्रसाद रेग्मीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

धन्यवाद ।

अवस्थी

डा. लवदेव

अध्यक्ष

२०७८ साल भाद्र २० गते

प्रतिवेदनको सारांश

संवत् २०७३ साल भाद्र २३ गते भाषा आयोगको स्थापना भएदेखि हालसम्म आयोगले पहिलो वार्षिक प्रतिवेदन सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूसमक्ष पेस गरेको थियो भने तीनवटा वार्षिक प्रतिवेदन सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष पेस गरिसकेको छ । भाषा आयोगको यो पाँचौं वार्षिक प्रतिवेदन हो ।

संवत् २०६८ सालको जनगणनाले नेपालमा १२३ भाषाहरू बोलिने गरेको देखाएको छ । भाषा आयोगले विगतका वर्षमा गरेका अध्ययनहरूबाट थप ८ वटा भाषाहरू पहिचान गरी प्रतिवेदनमार्फत सार्वजनिक गरेको छ । यी मातृभाषाहरूका वक्ताहरूको सङ्ख्या र वितरण २०७८ सालको जनगणनाबाट यकिन हुने आयोगले विश्वास लिएको छ ।

नेपालभित्र चीन-तिब्बती, भारोपेली, आग्नेली, द्रविड, अष्ट्रो-एसियाली र परिवार नखुलेको कुसुन्डा भाषा गरी ६ भाषा-परिवारका भाषाहरू र नेपाली साङ्केतिक भाषासमेत प्रयोगमा छन् । नेपालमा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रभावका कारण नेपाल उत्पत्तिका नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा तथा अन्य राष्ट्रभाषाहरूको जीवन्तता र पुस्तान्तरण कमजोर बन्दै गएको र शिक्षामा मातृभाषाको प्रयोगको सम्भाव्यतासमेत सीमित हुन पुगेको अवस्था छ ।

वक्ता-सङ्ख्याका दृष्टिकोणले नेपालमा बोलिने १९ वटा भाषाहरू एक लाखभन्दा बढी वक्ता भएका भाषाका रूपमा रहेका छन् । यो सङ्ख्या नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ९५.९१ प्रतिशत हो । बाँकी १०४ वटा भाषा बोल्ने जनसङ्ख्या ४.०९ प्रतिशतमात्र रहेको छ । जसमध्ये दश हजारभन्दा बढीदेखि एक लाखसम्म वक्ता-सङ्ख्या भएका भाषाहरू ३० वटा रहेका छन् भने दश हजारभन्दा कम वक्ता-सङ्ख्या भएका ७४ वटा भाषाहरू छन् । जसमध्ये मौखिक परम्परामा आधारित र अत्यन्त थोरै वक्ता भएका दुरा, कुसुन्डा, तिलुङ, बराम र लुङ्खिम जस्ता भाषाहरू लोपोन्मुख अवस्थामा छन् । पूर्वीय दर्शन र सभ्यताका आधार बनेका संस्कृत, पाली र भोटभाषाजस्ता शास्त्रीय भाषाहरूले नेपालको महत्त्वपूर्ण बिरासत बोकेका छन् ।

नेपालको पछिल्लो जनगणना संवत् २०६८ को तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा नेपाली भाषाका मातृभाषी वक्ताहरू ४४.६४ प्रतिशत र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्या ३२.२८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

प्रदेशगत रूपमा मातृभाषा बोल्नेको सङ्ख्यालाई विश्लेषण गर्दा एक लाखभन्दा बढी वक्ताले बोल्ने प्रदेश १ मा १०, प्रदेश २ मा ७, वाग्मती प्रदेशमा ४, गण्डकी प्रदेशमा ४, लुम्बिनी प्रदेशमा ६, कर्णाली प्रदेशमा १ र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ५ भाषाहरू देखिन्छन् । दश हजारदेखि एक लाखसम्म वक्ता भएका भाषाहरू प्रदेश १ मा २४, प्रदेश २ मा ४, वाग्मती

प्रदेशमा १२, गण्डकी प्रदेशमा ४, लुम्बिनी प्रदेशमा ५, कर्णाली प्रदेशमा २ र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ३ वटा देखिन्छन् ।

त्यस्तै, १० हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका भाषाहरूको प्रादेशिक वितरणको अवस्थालाई हेर्दा प्रदेश १ मा ७२, प्रदेश २ मा ७८, वाग्मती प्रदेशमा ९७, गण्डकी प्रदेशमा ८०, लुम्बिनी प्रदेशमा ७४ देखिन्छ भने कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा क्रमशः ५२ र ७७ वटा भाषाहरू रहेका छन् । प्रदेशगत कुल भाषा सङ्ख्यालाई विश्लेषण गर्दा वाग्मती प्रदेशमा सबभन्दा बढी ११३ भाषा र कर्णाली प्रदेशमा सबभन्दा कम ५५ वटा भाषा प्रयोगमा रहेका देखिन्छन् ।

आयोगले संवत् २०६८ सालको जनगणनाको तथ्याङ्कका आधारमा सातवटै प्रदेश र ७५३ वटै स्थानीय तहको विस्तृत भाषिक विवरण तयार गरेको छ । यसबाट नेपालमा बोलिने भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या र वक्ताहरूको भौगोलिक वितरणबारे जानकारी प्राप्त गर्न सहज भएको छ ।

आयोगले सबै प्रदेशहरूमा सामाजिक विकास मन्त्रालयसँगको सहकार्यमा प्रदेश तहमा नेपाली भाषाका अतिरिक्त प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयार गर्न विज्ञ-समूहको संलग्नतामा स्थानीय तहका पदाधिकारी, भाषाका वक्ता, भाषिक समुदाय, भाषाका अभियन्ता, नीति-निर्माता, भाषावैज्ञानिक, भाषाका क्षेत्रमा काम गर्ने सङ्घ-संस्था एवं व्यक्तिहरूसितको अन्तरक्रिया र छलफलका माध्यमबाट राय-सुझाव लिने कार्य सम्पन्न गरी सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार र भाषासम्बन्धी प्रतिवेदन तयार भएको छ ।

आ.व. २०७७/७८ मा २६ वटा भाषाहरूको संरक्षण र विकास सम्बन्धमा विधागत अभिलेखीकरणका कार्य सम्पन्न भएका छन् । ती २६ भाषाहरूमा वर्ण निर्धारण, शब्द सङ्कलन, शब्दकोश निर्माण, व्याकरण लेखन, भाषाको इतिहास लेखन र पाठ सङ्कलन कार्य भएका छन् भने सङ्कटापन्न अवस्थामा रहेका कुसुन्डा, बराम र तिलुङ भाषामा दोस्रो चरणको भाषाकक्षा सञ्चालन भएका छन् ।

आयोगले अनुसन्धानका आधारमा लोपोन्मुख भाषाहरूको शब्द सङ्कलन गरी एउटा भाषाका शब्दलाई अर्को भाषामा विद्युतीय माध्यमबाट रूपान्तरण गर्न सक्ने बहुभाषिक विद्युतीय भाषाकोश निर्माण गर्ने काम सुरु गरेको छ । २८ वटा भाषाहरूका शब्दहरूलाई उक्त विद्युतीय बहुभाषिक भाषाकोशमा प्रविष्टि गर्ने कार्य भएको छ ।

गत आ.व. २०७७/७८ मा दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोगसम्बन्धी मैथिली र मगर भाषाको सघनता रहेका क्षेत्रमा स्थलगत अध्ययन गर्ने कार्य सम्पन्न भई एकीकृत प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

आयोगले विश्वविद्यालयहरूमा भाषासम्बन्धी शोधकार्य गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि शोधवृत्ति उपलब्ध गराएको छ । गत तीन आर्थिक वर्षमा १३ जना शोधार्थीलाई शोधवृत्ति प्रदान गरिएको छ ।

गत आ.व.मा ब्राह्मी, गुप्त र कुटिला लिपिहरूको अध्ययन गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ । गत वर्षदेखि नेपालको भाषिक धरोहरका रूपमा रहेका शास्त्रीय भाषाहरू(संस्कृत, पाली र भोटभाषा)को अध्ययन गर्ने कार्य पनि सुरु गरिएको छ । यस वर्ष पनि यी कार्यले निरन्तरता पाएका छन् ।

शिक्षामा मातृभाषाको प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी गत वर्ष ६ वटा भाषामा अध्ययन गरिएको थियो । हालसम्म २७ वटा भाषामा लोकवार्ता सङ्कलन कार्य सम्पन्न गरिएको छ । यसै गरी २१ वटा भाषाका भाषिक सन्देशहरूको लेखन र प्रारम्भिक स्वराङ्कन गर्ने कार्यसमेत पूरा भएको छ ।

गत वर्ष आयोगले आफ्नो कार्यसित सम्बन्धित नेपालका कानूनको अध्ययन गर्नुका साथै भाषाको क्षेत्रसित सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-सम्झौताहरूको समेत सिंहावलोकन गर्ने कार्य सम्पन्न गरेकोमा यस वर्ष प्रदेश कानूनलाई विशेष रूपमा अध्ययन गरिएको छ ।

आ.व. २०७७/७८ मा भाषा आयोगका लागि पूँजीगत खर्च र चालु खर्च शीर्षकअन्तर्गत रु. ६,३९,००,०००।- विनियोजित रकममध्ये रु. ५,५४,४२,५१४।८१ रकम निकासा भई खर्च भएको छ । आ.व. २०७६/७७ मा आयोगका लागि जम्मा स्वीकृत बजेट रु. ६,८२,४५,९९३।४२ विनियोजित रकममध्ये रु. ५,२५,०५,६६७।७० रकम निकासा भई खर्च भएको छ । विनियोजित रकमको लेखापरीक्षण भई प्रचलित आर्थिक ऐन, नियम तथा नियमावलीबमोजिम खर्च भएको छ । हालसम्म आयोगको बेरूजू शुन्य रहेको छ ।

भाषा आयोगका लागि आवश्यक पर्ने स्थायी संरचना निर्माण गर्न र भवनको यथाशीघ्र व्यवस्था मिलाइदिन संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयमार्फत नेपाल सरकारसमक्ष भाषा आयोगले अनुरोध गर्दै आएको छ ।

नेपालको संविधानको धारा २८७ (६) तथा भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ मा उल्लेख भएका काम, कर्तव्य र अधिकारको परिधिभित्र रही भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा २१ बमोजिम भाषाका वक्ता, भाषा वैज्ञानिक, राजनीतिक पदाधिकारी, नीति-निर्माता, सेवा प्रवाहमा संलग्न विभिन्न निकाय र सरोकारवालाहरूसितको अन्तरक्रिया तथा छलफलबाट प्राप्त सुझाव र पृष्ठपोषणका आधारमा भाषा आयोगले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा सम्पादन गरेका काम-कारबाहीका सम्बन्धमा आयोगले विगतमा गरेका सिफारिस एवं सुझावहरूको निरन्तरतासमेत कायम रहने गरी भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा २१

बमोजिम आयोगले सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष निम्न सिफारिस तथा सुझावहरू पेस गरेको छ ;

१. सरकारी कामकाजको भाषासित सम्बन्धित सिफारिसहरू:

१.१ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सरकारी कामकाजको भाषाप्रतिको उदासीनता:

सिफारिसहरू:

- (१) नेपालभित्र प्रयोगमा रहेका सवारी साधनमा नेपालको संविधानले नचिनेको अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट विद्युतीय सङ्केत सङ्ख्या (एम्बस्ड नम्बर प्लेट) प्रयोग गर्ने अनिवार्य व्यवस्था लागु गर्नु, सरकारी कामकाजमा अङ्ग्रेजी भाषालाई समकक्षी भाषाको रूपमा ग्रहण गर्नु र अङ्ग्रेजी माध्यमको शिक्षालाई प्रारम्भिक तहदेखि विस्तार गर्ने कार्यहरू हुनु संविधानको धारा ७ (१) को प्रावधानसित मेल खाने नदेखिएको हुँदा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा उपर्युक्त विषयहरूमा पुनर्विचार हुनु जरुरी देखिन्छ । संविधानको धारा ७ (१) र ७ (२) ले मान्यता प्रदान गरेको नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा र नेपाली भाषाका अतिरिक्त प्रदेशले निर्धारण गरेको सरकारी कामकाजको भाषामा प्रविधिअनुकूलन हुने गरी सवारी साधनहरूमा विद्युतीय सङ्केत सङ्ख्या राख्ने कार्य संविधानसम्मत हुने देखिन्छ ।
- (२) संविधानको धारा ७ (२) मा भएको व्यवस्थाअनुसार प्रदेश तहमा कानून निर्माण गरी प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्ने कार्य प्राथमिकतासाथ अगाडि बढाउनुपर्ने हुन्छ ।
- (३) स्थानीय तहले संविधानको धारा ३१ (५) को प्रावधानबमोजिम बालबालिकाहरूले मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षा पाउने संवैधानिक हकको प्रत्याभूति गराउने कार्यका लागि नगरपालिका र गाउँपालिकाको प्रतिबद्धता आवश्यक छ ।

१.२ महामारी र प्रकोपका समयमा भाषाको प्रयोग र सूचना पाउने हक:

सिफारिसहरू:

- (१) नेपालको संविधानको धारा २७ ले प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ भनी सूचनाको अधिकारको प्रत्याभूति गरेको हुँदा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कोरोनाजस्ता महामारी फैलिएको अवस्थामा वा प्राकृतिक प्रकोपका साथै अन्य कुनै विपद्को स्थितिमा नागरिकले आफ्नो जीवन रक्षा र जनधनको सुरक्षाका लागि राज्यका

तर्फबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, सुरक्षाजस्ता आधारभूत विषयमा सूचना, सन्देश प्रवाह गर्दा समुदाय र व्यक्तिले बुझ्ने भाषामा सम्प्रेषण हुनु आवश्यक छ ।

(२) दृष्टिविहीन तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई महामारी तथा प्राकृतिक प्रकोपको बेला भाषिक सहजीकरणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले भाषिक समावेशिता सुनिश्चित हुने व्यवस्था गर्नु जरुरी छ ।

१.३ बहुभाषिकतामा आधारित राज्य प्रणाली:

सिफारिस:

संविधानको प्रस्तावनाका साथै धारा ५१ (ग) (७) र धारा ३२ (१) को पालना हुने गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा व्यवस्थापिका, न्यायपालिका र कार्यपालिकाको सञ्चालन बहुभाषिकतामा आधारित हुनु जरुरी छ । नेपालको बहुभाषिक समाज प्रतिबिम्बित हुने गरी प्रत्येक तह, निकाय र व्यक्तिले आफूलाई बहुभाषिकतामा रूपान्तरित गर्नु अत्यावश्यक देखिएको छ । नेपाली समाजले नैसर्गिक रूपमा निर्माण गरेको बहुभाषिक चरित्र र नेपालको संविधानले अङ्गीकार गरेको बहुभाषिकताबाट नेपालको राज्यप्रणाली निर्देशित हुनुपर्ने हुन्छ ।

१.४ मातृभाषाको जगमा आधारित सरकारी कामकाजको भाषा:

सिफारिस:

संविधानको धारा ७ (३) ले आयोगलाई सरकारी कामकाजको भाषाका सम्बन्धमा नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने अधिकार प्रदान गरेको सन्दर्भसमेतका आधारमा सरकारी कामकाजको भाषाको मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने पूर्वाधारको रूपमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले सरकारी कामकाजको भाषाको प्रवेशबिन्दुको रूपमा मातृभाषा शिक्षालाई अङ्गीकार गरी सम्बन्धित भाषाको जग निर्माण गर्न र भाषाको जीवन्तता सुनिश्चित गर्न संविधानको धारा ३१ (५) को कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउनु जरुरी छ । धारा ३१ (५) को कार्यान्वयन अनुसूची- ८ (८) सित अन्तरसम्बन्धित देखिएको हुँदा यस कार्यमा स्थानीय तहको भूमिका सर्वोपरि रहने देखिन्छ ।

२. भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकाससित सम्बन्धित सिफारिसहरू:

२.१ अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (सन् २०२२-२०३२) को कार्यान्वयन:

सिफारिस:

अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (सन् २०२२-२०३२) को कार्यक्रमलाई नेपालका लोपोन्मुख भाषामा केन्द्रित रही भाषाहरूको विद्युतीय अभिलेखीकरण गर्न र अध्ययन-अनुसन्धान कार्यलाई विस्तार गरी भाषिक समुदायलाई उत्प्रेरित गर्ने र भाषा प्रशिक्षणलाई प्रदेश र स्थानीय तहमा व्यापक रूपमा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

२.२ भाषिक संस्थाहरूको क्षमता विकास र विज्ञ-सूचीको सेवा विस्तार:

सिफारिस:

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा भाषिक समुदायको संस्थागत क्षमता विकास र भाषाका विज्ञहरूको सेवा विस्तार गर्न निश्चित स्रोतको व्यवस्था गरिनु जरुरी छ । विपन्न समुदायमा भाषाका क्षेत्रमा काम गर्ने जनशक्तिको ठूलो अभाव रहेको छ र विज्ञहरूको सेवासमेत उपलब्ध हुन सकेको अवस्था छैन । यस कार्यमा विशेष गरी प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुने हुँदा भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि प्रदेश तथा नगरपालिका, गाउँपालिकाबाट आवधिक योजनाका आधारमा नियमित रूपमा प्रतिबद्ध स्रोतको व्यवस्था गरी भाषाका क्षेत्रमा काम गर्ने स्थानीय समुदायभित्रकै जनशक्ति विकास गर्न र छात्रवृत्तिजस्ता प्रोत्साहनमुखी कार्यक्रमका माध्यमबाट उच्च शिक्षामा अध्ययन गर्ने अवसर प्रदान गरिनु अति नै आवश्यक छ ।

२.३ विद्युतीय अन्तरभाषिक अनुवाद पद्धतिको विकास:

सिफारिस:

पाठसङ्ग्रहमा सम्पन्न भाषाहरूको पहिचान गरी पहिलो चरणमा अन्तरभाषा अनुवादको काम सुरु गर्न सकिने देखिन्छ । नेपाली भाषाको पाठ सङ्कलनको क्षेत्रमा मदन पुस्तकालय (भाषा प्रविधि केन्द्र) ले प्राप्त गरेको अनुभवसमेतका आधारमा विद्युतीय अन्तरभाषिक अनुवाद पद्धतिको निर्माण गर्न लेख्य परम्परा राम्रोसित विकास भएका र पाठसङ्ग्रहमा व्यापक क्षेत्र ओगटेका नेपाली, मैथिली, नेपाल भाषा, लिम्बू, संस्कृत, पाली, भोटभाषा, नेपाली साङ्केतिक भाषाहरूमा पाठसङ्ग्रह तयार गर्न सकिने स्थिति छ । प्रविधिको प्रयोग गरी उपर्युक्त भाषाहरूको बोधगम्यता स्थापित गरी व्याकरण मिलान गर्नुपर्ने हुन्छ । कृत्रिम बौद्धिकताका आधारमा भाषाहरूबीचको सञ्चार सम्पर्क निर्माण भएपछि विद्युतीय अन्तरभाषिक अनुवाद

पद्धति सम्भव हुने देखिन्छ । दोस्रो चरणमा, लेख्य परम्पराको विकास गर्दै गरेका मौखिक परम्परामा सशक्त देखिएका तामाङ, थारू, भोजपुरी, बज्जिका, मगर, गुरुङ, डोट्याली, वान्तबाजस्ता भाषाहरूको विद्युतीय अन्तरभाषिक अनुवाद पद्धति निर्माण गर्न सकिने हुन्छ । क्रमागत रूपमा वक्ता-सङ्ख्या कम भएका भाषाहरूमा पनि पाठसङ्ग्रह वृद्धि गरी अनुवाद पद्धति विकास गर्न सकिने अवस्था रहन्छ । यसका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभाग, काठमाडौं विश्वविद्यालय एवं मदन भण्डारी प्रौद्योगिक विश्वविद्यालयसित सहकार्य गरेर भाषा आयोगले विद्युतीय अन्तरभाषिक अनुवाद पद्धति विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । यस कार्यमा नेपाल सरकारको समन्वयकारी भूमिका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुने देखिन्छ ।

३. मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन र शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यताका सम्बन्धमा सुझाव सुझावः

संविधानको धारा ३१ (५) ले प्रत्याभूति गरेको मातृभाषामा शिक्षाको हकको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा संविधानको धारा २८७ (६) (ग) मा भाषा आयोगलाई मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका बारेमा नेपाल सरकारसमक्ष सुझाव पेस गर्ने जिम्मेवारी दिइएको छ । आयोगले गरेको सूक्ष्म अध्ययनका क्रममा सरोकारवाला एवं सम्बद्ध क्षेत्रका विज्ञहरूबाट प्राप्त पृष्ठपोषण एवं राय-सुझावसमेतका आधारमा आ.व. २०७६/७७ को वार्षिक प्रतिवेदनमार्फत पेस गरिएका सुझावहरू सत्यापन गरी संशोधनसहित मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापनका आधार निम्नबमोजिम प्रस्तुत गरिएका छन्ः

- (क) संविधानको धारा ३१ (५) को प्रावधानबमोजिम मातृभाषामा शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कानुनी आधार निर्माण भएको हुनुपर्नेछ ।
- (ख) मातृभाषामा शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेको हुनुपर्नेछ ।
- (ग) मातृभाषामा शिक्षाको सम्बन्धमा अभिभावकहरू सुसूचित भएको हुनुपर्नेछ ।
- (घ) मातृभाषामा शिक्षाको कार्यान्वयनमा भाषिक समुदायको सहभागिता हुनुपर्नेछ ।
- (ङ) मातृभाषामा शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि विद्यालयको व्यवस्थापन समिति र प्रधानाध्यापकको प्रतिबद्धता रहेको हुनुपर्नेछ ।
- (च) शिक्षक सेवा आयोगबाट मातृभाषी शिक्षकको छनौट भई विद्यालयमा उपलब्ध भएको हुनुपर्नेछ ।

- (छ) शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको समन्वयमा मातृभाषी शिक्षकको क्षमता विकासको कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनुपर्नेछ ।
- (ज) पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको समन्वयमा मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी सक्षमताहरूका आधारहरूको निर्धारण भएको हुनुपर्नेछ ।
- (झ) पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको समन्वयमा मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी मूल्याङ्कन प्रणालीको स्वरूप निर्धारण भएको हुनुपर्नेछ ।
- (ञ) विद्यालयको समन्वयमा मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी लेख्य एवं मौखिक पाठ सङ्कलन भएको हुनुपर्नेछ ।
- (ट) मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी पाठ्यपुस्तकलगायतका लेख्य सामग्रीको उपलब्धता भएको हुनुपर्नेछ ।
- (ठ) मातृभाषामा शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि वर्ण पहिचान, शब्दकोश विकास, लेख्य व्याकरणको निर्माण भएको हुनुपर्नेछ ।
- (ड) मातृभाषामा शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि विद्यालयको समन्वयमा प्राविधिक सहयोग र परामर्शको उपलब्धता भएको हुनुपर्नेछ ।
- (ढ) मातृभाषामा शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहबाट आर्थिक स्रोतको सुनिश्चितता भएको हुनुपर्नेछ ।
- (ण) मातृभाषामा शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहको समन्वयबाट समुदाय स्तरमा भाषा योजना (भाषाको कामकाजको योजना, भाषा विकासको योजना, भाषा आर्जनको योजना र भाषाको सम्मान प्राप्तिको योजना) निर्माण भएको हुनुपर्नेछ ।
- (त) मातृभाषामा शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तह, विद्यालय, समुदाय र नागरिक समाजबीचको सहकार्यको अनुबन्ध भएको हुनुपर्नेछ ।

४. भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनका सम्बन्धमा सिफारिस:

सिफारिसहरू:

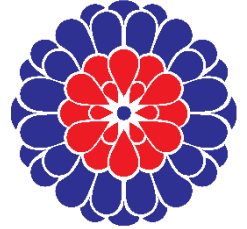
- ४.१ भाषा आयोगले गरेका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको सुनिश्चितताका लागि माननीय संस्कृति मन्त्रीज्यूको संयोजनमा समन्वयकारी संयन्त्र निर्माण गरिनु उचित हुने देखिन्छ ।
- ४.२ भाषा आयोगको प्राविधिक सहयोगमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागमार्फत नेपालमा भाषिक सर्वेक्षण गर्ने कार्यको थालनी हुनु जरुरी छ ।

- ४.३ भाषा आयोगअन्तर्गत भाषा अनुसन्धान केन्द्र स्थापना गरी भाषाहरूको विद्युतीय तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधन र भण्डारण गर्ने प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारबाट सहजीकारण हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- ४.४ भाषा आयोगमा भाषा सङ्ग्रहालय स्थापना गर्न र प्रदेश तहमा भाषा प्रतिष्ठानहरूको स्थापना गर्नका लागि नेपाल सरकारको अग्रसरताको अपेक्षा गरिएको छ ।
- ४.५ उपर्युक्त कार्यहरूको सम्पादन गर्न आयोगमा भाषासम्बन्धी उच्च शिक्षा प्राप्त गरेको जनशक्ति आवश्यक देखिएको सन्दर्भमा नेपाल सरकारबाट यस सम्बन्धमा आयोगको विद्यमान जनशक्तिको विषयगत पदपूर्ति र योग्यताको विषयमा पुनरावलोकन हुनु जरुरी देखिन्छ ।

भाषा आयोग

शङ्खमूल, काठमाडौं

फोन नं : ०१-५२४२२३३/५२४२५३४

फ्याक्स नं : ०१-५२४२२३१

अडियो नोटिस बोर्ड नं : १६१८०७०७२४२७२

इमेल : languagecommission2016@gmail.com

वेबसाइट : www.languagecommission.gov.np